

Szláv jövevényszavaink.

(Tizenkettedik közlemény.)

16. §. *Összefoglalás.* Az eddigiekben azt akartam bebizonyítani, hogy a magyar nyelv legrégibb szláv jövevényszavai közt a bolgár eredetűek mellett tekintélyes számmal vannak más szláv, első sorban dunántúli szlovén szavak is. Erre az eredményre úgy jutottam, hogy az óbolgár nyelvemlékek szókincsét történeti fejlődésben hangtani, jelentéstani, szógeografiai szempontból vizsgáltam. E többféle szempont mellett derült ki, hogy a *mezsgye*, *rozsa*, *oláh* bolgár szavak, ellenben a *megye*, *ragya*, *olasz* éppen bolgárok nem lehetnek. A példák természetesen szaporíthatók, s hogy mi melyik csoportba tartozik, azt e mű végén találja meg majd az olvasó. Szaporíthatók azonban a szempontok is, a melyekből egy-egy szláv szó honnanvaló eredetét megítéljük. Így pl. a m. *lazac* nemcsak azért nem lehet bolgár eredetű szó, mert a bolgárban (szerbben, horvátban, szlovénben) hasonló halmév elő nem fordul, hanem azért sem, mert ez a hal csakis a Rajnában, a Visztulában és mellékfolyóiban található. Jóllehet tehát a cs. *losos*, lengy. *łosoś*, kisor., or. *łosoś* eredeti szláv szó (vö. por. *lasasso*, let *lasis*, litv. *lasziszà*, BERN. Preus. Wb. 303), még sem lehet föltenni, hogy e szó a délszláv nyelvekben, s így a bolgárban a IX., X. században meg lett volna.

A magyar nyelv szláv jövevényszavai közt tehát az átvételi rétegek kétségtelenül megvannak. Nem pusztán nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti szempont már most az, hogy vizsgálom, mikép oszlanak szét e rétegekbe a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv eredetű szavai. S e rétegekbe való szétosztásnál okvetlen megkapjuk a feleletet arra, mikép terjedt el a magyarok

közt a kereszténység, kik voltak az első térítők, melyik ritushoz tartoztak, minő nemzetiségűek voltak.

Kétségtelen dolog, hogy a magyarok régebbi hitéből több eredeti kifejezés egyszerűen átvonódik az újabb hit kifejezései közé. Ilyenek lesznek a többi közt: *bocsát, bűn, esküvés, isten, imád, hinni, gyónni, vallás, vasárnap* stb. Ilyen lesz néhány személynév is, a mely véletlenül összezseng valamely egyházi szent nevével (pl. *Gyula: Julianus*), vagy a mely eredetét illetőleg fordítása lehet valamely latin szent nevének (pl. *Búcsú*; vö. hogy a pogány szláv *Milost* név átmegy a ker. szláv terminológiába is, mert jelentése egyezett szent *Clemens*: Kelemen nevével).

Az ilyen eredeti kifejezések azonban csak a mellett tesznek bizonyosságot, hogy erőszakos, szokásokkal, hagyományokkal való megszakítás semmiféle eredményre nem vezet; lassú, folytonos átalakulás, fejlődés biztosítja a sikert a kereszténység terjesztése terén is. Ez eredeti kifejezések azonban nem adnak fölvilágosítást a magyar kereszténység kezdetéről. Erről csak az átvett, a kölcsönzött művelődési mozzanatok nyújtanak képet. S e kölcsönzött mozzanatok közt a legelső kétségbevonhatatlan tény, hogy a mint vannak kétségtelen róm. kath. szláv kifejezéseink, éppúgy vannak kétségtelen gör. kel. szláv átvételeink is. E kétségtelen gör. kel. szláv kifejezések: *kereszt; crux, szombat*, s esetleg *karácsony*. E kifejezések kétségbevonhatatlanul vallják, hogy pogány eleink a keresztény népek közül legelőször gör. kel. szlávokkal, még pedig más kifejezések vallomását is tekintetbe véve (pl. *mostoha*), bolgárokkal érintkeztek. Ez érintkezés kezdete közvetlen a honfoglalás előtti időkbe esik. Jóllehet hazánk területén a Tiszán túl és Erdélyben megengedhető a bolgár nyelvű lakosság fölvétele (Zemplén, Valkó, Mesia: Szerémség), még sem lehetnek ez átvételek ezek nyelvéből valók, mert nekünk biztos adataink vannak, hogy a magyarok a honfoglalás előtt érintkeztek a bolgárokkal. A Method-legenda ugyanis elmondja, hogy METHOD egy aldunai magyar vezérnél megfordult, neki a kereszténységről beszélt, s ez a vezér METHODOT «megszerette, megcsókolta, nagy ajándékokkal bocsátá el, mondván neki: «emlékezzél meg mindig én rólam, tisztelendő atya, szent imáidban» (HFK. 355. 1.). Ez az adat sokkal többet mond, sem hogy csak annyi értéket tulajdonítsunk neki, a mennyit a Cyrill-legendabelinek, a hol el van mondva, hogy CYRILL-

nek «neki estek az ugrok, farkasmódra üvöltvén és meg akarták ölni... meghallgatván intő szavait, elbocsátották» (HFK. 353. l.).

A gör. keletiekkel való érintkezés kezdete tehát honfoglalás előtti. Ez érintkezés a honfoglalással: e területváltozással egyszerre meg nem szűnik. A X. században a magyarok közt a görög egyháznak a főurak csoportjában egy-egy híve is van, sőt a görög egyház térítési kísérletéről is tudunk. Erre bizonyítékaink a következők:

a) Gyula és Bulcsu vezérek Konstantinápolyban 950 táján megkeresztelkedtek (vö. THALLÓCZY, Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon, Századok XXX. 199), Ajtony pedig a Szent-Gelért-legenda szerint Bodonban vette föl a keresztséget, körülbelül a X. század végén.

b) Egy XIV. századi szláv kézirat elmondja (vö. Századok XXX. 199), hogy mielőtt a görög püspökök a magyarok országába jöhettek volna, a mit a byzanci birodalom külső és belső bonyodalmai miatt nem tehettek, «a latinok Rómából fölkerekedtek, s a pæonokat, kik ugroknak neveztetnek... könyveikkel és írásaikkal istentelen hitökre térítették» (Századok XXX. 201).

Ez adatokhoz hozzá lehet már most venni a következőket:

a) A veszpremi apácák görög oklevele 1109. évi átiratának latin részében ez áll: «Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum» (Múz. péld.). Más helyen bővebben szöveg róla, itt csak annyit, hogy róm. kath. fejedelem udvarában róm. kath. pap nemesak nem állított ki görög oklevelet, de az akkori iskolázásból kifolyólag nem is tudott volna ilyet megírni.

b) Szent István alatt a görögökkel való érintkezést bizonyítja a Konstantinápolyban épített templom és magyar zarándokház (Századok XXXV. 1060).

c) A XI., XII. századi magyar keresztnevek közt gör. kel. hatásból magyarázható a következő két jelenség is:

α) Hazai keresztneveink közt sok az ótestamentomi (Sámuel, Dávid, Salamon stb.) eredetű éppúgy, mint a hogy ez a X. század folyamán szokásban volt a gör. keletieknél, első sorban a bolgároknál.

β) E keresztnevek közt azonban vannak határozott gör. kel.

szláv formában közvetített keresztnevek is, ilyen pl. *Vál, Vászoly*. Ide való az a használat is, mikor valakit arról az egyházi kalendáriumból vett napról nevezik el, a melyen születik (vö. Karácsony, Húsvét, Pünkösöd, Péntek, Szombat stb.). Ilyen használat is ebben az időben csakis a gör. keletieknél, első sorban a bolgároknál mutatható ki a X., XI. században.

Ez adatokkal*) én bizonyítva látom, hogy nálunk a kereszténység terjedésének legelső szálai a gör. kel. egyházban keresendők. A művelődés, az európaisodás terjedésének az útja azonban itt is az, hogy az új hatás a nemzet legelőkelőbb rétegeiben jelentkezik legelőször, s az új művelődés, mint minden ilyen kulturális hatás fölülről lefelé, a nemzet alsóbb rétegei felé halad. A görög egyháznak csak annyi sikerült, hogy az előkelőbbek közül néhány urat megtérített, a magyarság zöme azonban pogány maradt. A görög egyház térítése sikertelenségének legfőbb, szerintem egyedüli oka a honfoglalás alkalmával történt területváltozásban keresendő. Pannónia mindenkor a nyugathoz, Rómának műveltséget terjesztő hatása alá tartozott, s ilyen helyen telepedik meg a magyarság, itt alkot államot, itt veszi föl a nép a keresztiséget. A pannóniai-moráviai területeken róm. kath., tehát latin ritust találnak a magyarok, a melyet ideig-óráig megzavart ugyan CYRILL és METHOD működése, de e működés sikertelensége éppen a róm. kath. ritus erősségében találja magyarázatát. Ezeken a területeken szlávok laktak a honfoglalás idején, s ezeknek a szlávoknak CYRILL és METHODtól sokban független keresztény terminológiájuk volt. Ennek a róm. kath. szláv terminológiának némely közös nyelvi kifejezéséből azt lehet következtetni, hogy a róm. kath. szlávokat, s itt első sorban horvát s pannóniai szlovén népre gondolok, legelőször olaszföldi papok térítették. Ezt a következőkből sejtjük:

a) A hét és napjai, különösen pedig a közös róm. kath. szláv *sobotu* (> ol. *sabato*) és a közös róm. kath. szláv *křížь* (> ol. nyelv-járási **crüže*) olasz eredetű jövevényszavak.

b) A róm. kath. szláv ker. terminológiában bizonyos latin eredetű kifejezésekből, keresztnevekből kimutatható, hogy a kath. szlávok a latin nyelvet az egyházban bizonyos, az olaszföldi vulgáris

*) *Hierotheus*-ra v. ö. HALLER JÓZSEF-KARÁCSONYI JÁNOS Történelmi hazugságok 732. s köv. lapok.

latin kiejtésre visszavezethető szabályok szerint olvasták. Ilyen szabályok voltak: lat. *ce*, *ci* = *cze*, *dzi* (a velencei olaszban *sze*, *szi*, v. ö. Velence = KÉZAI, ed. M. FLORIANUS 12. §... insula usque hodie Venetica lingua Vecca Venesia nominatur), lat. *ge*, *gi* = *je*, *ji* (Velenczében: *ze*, *zi*), latin szó közepi *e*, *i* + vocalis = *j* + vocalis; gör. φ, lat. *ph* bizonyos szavakban *p*, pl. régi m. *Józsep*, *Luciper* és ugyanígy a róm. kath. szláv nyelvekben; gör. χ, lat. *ch* = *k*, v. ö. pl. *Krisztus*, *kar* stb. Ebben a latin kiejtésben voltak bizonyos szavak, a melyekben a szláv terminológia a lat. *s*-, *ss*-ek helyén *š*-et, *ž*-et ejtett. Ilyen szó a többek közt a lat. *missa*: *mise* szónak róm. kath. szláv *š*-es alakja. E vulgáris latin kiejtésre visszavezethető szabályokat, a mint azt a róm. kath. szláv *krížb* (*crux*) és *komža* (= kámzsa) bizonyítja, csakis az olaszok terjeszthették el.

Közvetlen a honfoglalást megelőző időben azonban, a IX. század legelejétől fogva a róm. kath. pannóniai és moráviai területeken német papok szervezik az egyházat. A német papok nemcsak németek szerkesztette imákat (vö. Freisingeni nyelvemlékek: Szent Emmeram ima) terjesztenek e róm. kath. szlávok közt, hanem elterjesztenek több német eredetű kifejezést is. A róm. kath. szláv terminológia akkor két részre szakad; az egyik részben továbbra is hat az olasz hatás, s ide való az Adria-menti horvát terminológia, a másik részben német eredetű kifejezések lépnek föl (vö. róm. kath. horvát, szerb, bolgár *kalez* és szlovén, cseh-tót-lengyel-szorb *kelih*, *kalich*: kehely). Ez a másik rész magában foglalja a szlovén-cseh-tót-lengyel-szorb terminológiát. Az így német kifejezésekkel is bővült terminológiából merít CYRILL és METHOD is, a mint azt a szláv *popъ*: *pap* szó bizonyítja.

Ha már most az itt kifejtettek alapján tovább csoportosítjuk a magyar nyelv keresztény terminológiáját, s vallatjuk, kik térítették meg a magyar népet a kereszténységre, meg fogjuk kapni a kétséget kizáró feleletet.

A legelső dolog, hogy megemlítjük, hogy vannak kifejezések a szláv ker. terminológiában, a melyek mindkét ritusú szlávságban közösek; csoportosítva ezek így alakulnak:

A) Magyar ker. terminus technicusok, a melyek mind a gör. kel. szláv, mind pedig a róm. kath. szláv terminológiában egyformán megvannak:

α) Régibb és újabb szerkesztésű óbolgár, valamint külöm-

böző egyházi szláv emlékekben és a róm. kath. szlávtságban előforduló kifejezések :

1. Eredeti kifejezések : *hála, karapol, keresztel, oltár, ezen vecsernye, veternye, zsolozsma.*

2. Fordított kifejezések : *nagyhét, virágvasárnap.*

β) Kifejezések, a melyek a róm. kath. szláv terminológiában előfordulnak, a gör. keletiben azonban csak az óbolgár nyelvmélek régibb szerkesztésében találhatók :

1. Eredeti kifejezések : *angyal, keresztyén.*

2. Fordítottak : *ítélet nap (birság nap).*

γ) Kifejezések, a melyek a róm. kath. szláv terminológiában előfordulnak, a gör. keletiben azonban csupán az óbolgár nyelvmélek újabb szerkesztésében, s innen a különféle redactiójú nyelvmélekben találhatók meg :

1. Eredeti kifejezések : *kereszt (baptisma), Kerlés, péntek, szerda, szesztra.*

2. Fordított kifejezések : *kedd, képmutató, misét szolgálni.*

3. Osztrák-bajor eredetű kifejezés : *pap.*

Mivel ezen A) csoportban közölt szavakról állítható, hogy a gör. kel. szláv terminológiából éppúgy jöhettek át nyelvünkbe, mint a róm. katolikusból, mi arra való hivatkozással, hogy minden itt fölemlített kifejezés nyelvünkbe való átkerülése kérdésében az egyes cikkekre utaljuk az olvasót, áttérünk a

B) csoportra. Ebben a csoportban olyan kifejezéseket említünk, a melyek a gör. kel. szláv terminológiában előfordulnak ugyan, a róm. kath. szláv terminológiában azonban csakis a délszláv : szlovén-horvát (esetleg szerb-bolgár) terminológiában találhatók meg.

α) Régibb és újabb szerkesztésű óbolgár, különféle szerkesztésű egyházi szláv nyelvmélekben, valamint a róm. kath. terminológia délszláv részében előforduló kifejezések :

1. Eredeti kifejezések : *koma, tömjén, zarándok.*

2. Fordított kifejezések : *feszület, húshagyó.*

β) Újabb szerkesztésű óbolgár, a különféle szerkesztésű egyházi szláv nyelvmélekben, valamint a róm. kath. terminológia délszláv részében előforduló kifejezések :

1. Eredeti kifejezés : *barát.*

γ) Különféle szerkesztéshez tartozó egyházi szláv emlékek-

ben és a róm. kath. terminológia délszláv részében előforduló kifejezések:

1. Eredeti: *beléndes* (*beléndezkedik*).

2. Fordított kifejezések: *olvasó, süket* (csütörtök), *víz*(kereszt).

E B) csoportban felsorolt szavaknál a kutató már nincs abban a helyzetben, hogy őket mind a gör. kel., mind pedig a róm. kath. szláv keresztény terminológiából megmagyarázza. A róm. kath. szlávságnak csupán délszláv, első sorban szlovén-horvát részében lelhetők meg a magyaroknak megfelelő kifejezések. S ha már most ehhez hozzáadjuk azt a tényt, hogy a mi keresztény terminológiánkban nincsenek olyan kifejezések, a melyek a gör. kel. szláv és a cseh-tót-lengyel-szerb terminológiában volnának meg egyedül (kivétel talán a t. *kračun* szó, a melyet azonban gör. kel. szláv: bolgárnak is lehet magyarázni), akkor ebből következik, hogy abban az esetben, ha mi az A) alatt felsorolt közös szláv terminusokat a róm. kath. terminológiából magyarázzuk, az átadó róm. kath. szlávok az A) alatt felsorolt kifejezéseknél éppúgy, mint a B) alatt említetteknel, csakis délszláv: szlovén-horvátok lehetnek.

Azt állapítottam meg eddig, hogy az A) és B) alatt felsorolt kifejezések nem csupán a gör. kel. szláv, de még inkább a róm. kath. délszláv: szlovén-horvát terminológiából származtathatók. Ez állítás csak akkor helyes, ha mi ki tudunk mutatni egyéb kétségbevonhatatlan róm. katolikus eredetű kifejezéseket; e munkámban elszórt ilyenemű bizonyítékok csoportosítva a következők:

C) A magyarok más európai betűsort, mint a latint nem használtak; nem volt náluk se görög (vö. Századok XXX. 200, itt az áll, hogy a X. század körül a magyaroknak nem voltak saját nyelvükön írt könyveik), se glagolita, se cyrill-írás. Mivel már most a latin volt az ő kereszténységüknél a hivatalos nyelv, sok kifejezés ilyen egyházi latin átvétel; ilyenek: *czilicziom, csízió, eklézsia, gyehenna, himnos, iudicium* (= kalendárium), *kántor* (1), *kardínális, kásla, kaszula, klerikus, klérus, kórus, limbus, mártír, ministrál, parókia, pátriarka, penitenczia, prezbiter, prima, priorissza, próféta, provinciális, religio, templom, testamentom, velom, vénya*.

A latin nyelv azonban a róm. kath. szlávok hivatalos egyházi nyelve is volt, s ez egyházi nyelv és a magyar keresztény egyház latin nyelve közt bizonyos kiejtési közösségek voltak. Főntebb említettem, hogy e kath. szlávok közt a németek előtt olasz terminus

technicusok terjedtek el. E két szempont figyelembe vételével a magyar nyelv keresztény terminológiájában lesznek olyan latin-olasz eredetű kifejezések, a melyek megvannak a róm. kath. szláv terminológiában is; ilyenek:

D) Latin-olasz eredetű kifejezések, a melyek (részben latinos végződéssel) megvannak a róm. kath. szláv terminológiában:

α) Kifejezések, a melyek az egész (déli és észak-nyugati, vagy egy déli és egy észak-nyugati) róm. kath. szlávországban megvannak:

1. Eredeti kifejezések: *ádvent, ámen, apostol, czella, czinterem, csuklya (kuklya), beretra, breviár, deák, dékán, epistola, evangyéliom, gárgyán, hónapok nevei, kalendáriom, kánzsa, kanonok, kápa káplán, kápolna, káptalan, kardinál, katekéta, katekizmus, katolikus klastrom, konvent, korozsma, kuklya, mise, oktáva, orgona, patena, perjel, plebános, posztilla, pogány, prelátus, prior, regula, rékviem, róráté, sakramentom, sátán, sekrestye, stáció, stóla, vigília, zsina-góga, zsinat, zsoltár.*

2. Fordított kifejezések: *fehér és fekete vasárnap, hamvazó szerda, kövér csütörtök, miatyánk.*

β) Kifejezések, a melyek csupán a délszláv: szlovén-horvát (s részben szerb-bolgár) róm. kath. terminológiában vannak meg:

1. Eredeti kifejezések: *arkangyal (k-ja alapján), dézsma, dicsér, kántor (2), létánya, monostor, ostya, pápa, paradicsom, prépost, prédikál, processzió, purgatorium, remete, skapulár, vikárius.*

2. Fordított kifejezések: *gyertyaszentelő (Boldogasszony), mindenszentek (napja), (misét) mondani.*

A D) csoportban felsorolt latin-olasz eredetű kifejezések sok esetben nem közvetlen latin-olaszok, hanem róm. kath. szláv ker. terminológia közvetítette szavak, a melyeknél az írott latin alak sokszor befolyással volt (vö. pl. *paradicsom*). De ha róm. kath. szláv közvetítéssel akarjuk e kifejezések nagy részét magyarázni, akkor ismét nem magyarázhatjuk akármelyik róm. kath. szláv nép szavaiból. Abból ugyanis, hogy az egy *zsöllye* szót kivéve, a melyet azonban szintén magyarázhatunk szlovén közvetítéssel is, nincsen olyan latin-olasz eredetű kifejezésünk, a melyet a magyarokon kívül csakis a cseh-tót-lengyel-szorbok használnak, szóval, a mely csupán az észak-nyugati szlávország ker. terminológiájában

fordulna elő, következik, hogy nemcsak a *D*) β) alatt felsorolt kifejezések egyikét-másikat kell délszláv: szlovén közvetítéssel magyaráznunk, hanem a *D*) α) alatt felsoroltakat is. Itt tehát ugyanaz az eset ismétlődik, a mi az *A*) és *B*) alatt felsorolt kifejezéseknél.

γ) Ehhez a csoporthoz kell végül számítanunk a délszláv közvetítéssel került latin-olasz eredetű keresztneveket is, a melyeknek *Benedek*, *Bertalan*, *Gergely*, *Bálint*, *Bereczk* stb.; s ide a román nyelvi germánokat is.

Az *A*), *B*), *D*) alatt felsorolt dolgok azonban csak akkor döntök a róm. kath. délszláv: szlovén térítés mellett, ha találunk a latin-olasztól független, kétségtelen eredeti róm. kath. szláv: szlovén hatásokat. S ezek csoportosítva a következők:

E) Római katolikus szláv hatások:

α) Szláv eredetű kifejezések, a melyek kizárólag róm. kath. szláv kifejezések:

1. Eredeti kifejezések: *apát*, *e s-perest*, *malaszt*, *pilis*, *pokol*, *püspök*.

2. Német eredetű szláv közvetítéssel került kifejezés: *alamizna*.

3. Fordított kifejezés: *esztén nap*. E szavakhoz csoportosulnak a következő bizonyítékok:

4. Helyesírási bizonyíték: a magy. *s*, *zs* = *s*; *sz*, *z* = *z*; ugyanez a jelölés a legrégebbi szlovén és cseh helyesírásban.

5. Szláv eredetű személyneveinkre a XI. században olyan nyelvekből lehet párhuzamokat találnunk, a melyekből a «*Conversio Bagoariorum et Quarantanorum*» személyneveire; t. i. északi és délszláv róm. kath. neveket (vö. *Beneta*, *Veszprém*, *Mutmír* stb.). A neveknél aztán kimutattuk a honfoglalással meg nem szűnő folytonosságot (*Balaton*, *Zselicz*).

β) Szláv eredetű kifejezések, a melyek kizárólag délszláv: szlovén-horvát róm. kath. szláv kifejezések:

1. Eredeti kifejezések: *apácza*, *csütörtök*, *eretnek*, *ordosics* (= aprószentek ünnepe, vö. MIKL. Christ. Term.), *parázna*.

2. Német eredetű, szlovén közvetítéssel került kifejezések: *bérmálni*, *kehely*, *pünközsöd*.

3. Fordított kifejezések: *hálát adni*, *húsvét*.

E kifejezésekhez csatlakozik:

4. Hogy Pannóniában a szlovének közt a IX. században köz-

vetlen a honfoglalás előtt ugyanolyan nevű szentek tiszteletére emelt templomok vannak, a milyeneket a mi okleveleink, törvényeink a XI. században említenek, s ez a honfoglalással meg nem szűnt szlovén kereszténység folytonossága mellett bizonyíték.

Az *E)* β) alatt fölsorolt kifejezéseknél kétségbevonhatatlan a pannóniai szlovén hatás; kérdés azonban, hogy az *E)* α) alatt fölsoroltak is a róm. kath. szláv terminológia szlovén részéből magyarázandók-e. Vannak ugyanis róm. kath. szláv keresztény terminus technicusok, a melyek csakis a cseh-tót-lengyel ker. terminológiából fejthetők meg, ezek:

E) γ) 1. Eredeti kifejezések: *dusnok, érsek, vília.*

2. Német eredetű kifejezések: *kaczér, víjel.*

3. Fordított kifejezések: *bőved este, csendes szombat, zöld csütörtök.* E kifejezések közül a *vília, bőved este, csendes szombat, zöld csütörtök* csakis egyes nyelvjárásokban fordulnak elő, s egészen újabb keletű kifejezések. Ilyen lehetett a *kaczér* és *víjel* szó is, s valószínűen a *dusnok* szó is. A *dusnok*-kal talán úgy áll a dolog, hogy mivel hazánkban a XI., XII. században erős volt a cseh telepítés (vö. *Vének, Csehi, Duch* stb.), eredetileg talán csak ily cseh eredetű községekben voltak *dusnok*-ok, magyarokban azonban nem voltak, illetve, ha voltak, *torlók*-nak hívták. Az egész cseh hatásból tehát csak az *érsek* szó a köznyelvi, de ennek meg cseh eredete nem egészen biztos, mert Csehországban sohasem használták. Jóllehet hazánkban voltak cseh telepek, voltak cseh papok (vö. Szent *Adalbert, Duch*), mi még se tudunk egyetlen egy köznyelvi keresztény terminus technicust sem, a mely nyelvünkben cseh-tót eredetű volna. S ez természetes is, mert hisz a cseh pap is a magyarokkal, ha nem tudott magyarul, éppúgy érintkezett fordító, tolmács útján, a mint azt az olasz pap is tette (vö. Szent Gellért esetét). S éppen azért, mert nincsenek cseh-tót eredetű ker. terminus technicusaink, az *E)* α) alatt fölsorolt hatásokat éppúgy a pannóniai szlovéneknek kell tulajdonítanunk, mint a hogy azt az *A), B), D)* és *E)* β) alatt fölsoroltaknál tettük.

Mindeddig nem szóltam olyan term. technicusainkról, a melyek nálunk kétségtelen olasz eredetűek, de a melyek a róm. kath. szláv terminológiában elő nem fordulnak. Ilyenek: *ereklye, gárdinál* (*g* alapján), *kókonya*. Mivel e szavak közül csupán az *ereklye* a köznyelvi szó, érthető, hogy én a VOLF által hirdetett, s

a végokokra helyesen kikövetkeztetett (értsd: róm. kath. szláv *š, ž*: lat. *s, ss*) olasz, illetve velencei olasz hatást, térítést tanító elméletet el nem fogadom. Hazai művelődésünkben sok a román nyelvi: francia és olasz hatás (vö. α) személynevekben: *Galterus, Willermus, Gaufredus, Renoldus* stb.; β) helyesírás: *sz = sc, e* és *i* előtt, *cs = s, ch, j = y, ny = gn, ngn* stb.), de ez mind a XI. századnál későbbi, s így részletesen nem is tartozik a kereszténység fölvételét magyarázó értekezésembe.

Az értekezésemben elszórt összes bizonyítékokat összegeztem, s úgy találtam, hogy a magyar népet a kereszténységnek, a latinbetűs írásnak a dunántúli, pannóniai szlovének térítették meg. A hitélet bensőségére vonatkozó ker. terminus technicusok ebből a pannóniai szlovén ker. terminológiából valók. A magyarok közt azonban a kereszténység kezdete honfoglalás előtti, s ezért van, hogy néhány kifejezésünk, a mely a hitélettel szorosan össze nem függ, gör. kel. szláv: bolgár eredetű (*kereszt, szorbat*, s esetleg *karácsony*). A bolgár nyelv egyébként is mély nyomoka hagyott nyelvünkben (vö. *mostoha, palota, cseléd: család* stb.). A nemzet egészének való megtérését körülbelül tíz generációra, 250—300 esztendőre teszem (körülbelül 900—1150-ig). Ennél a fölvételnél irányadók a gör. kel. hatás vázolásánál kifejtett érveim, latin nyelvű okleveleink «*sepulchra paganorum*» kitétele (vö. *pogány szónál*), valamint az a kulturális téren tett lélektani tapasztalat, hogy a hagyományoktól, érzelmi dolgoktól újakhoz való átcsapás nem is annyira az egyes egyéneknél, mint inkább egyes egymásra következő nemzedékeknél történik. Nemzedékről-nemzedékre erősödik az új hatás, míg végre általánossá lesz, míg a kiszorított ugyanilyen mértékben halványodik el s leszen a múlté. De e fokozatos fejlődés ismét csak úgy lehetséges, ha van keresztényen nép, a melylyel a magyarok békében együtt élnek, mert kulturális hatások csak békés, munkás együttélés mellett vannak. S ez ismét a mi térítőinkhez, a pannóniai szlovénekhez kalauzol bennünket.

Sajtó- és egyéb értelemzavaró hibák.

XXXII. 42. l. László helytelenül van magyarázva, helyesen NyK. XXXIII. 319. | 52. l. al. 18. sor: *holgár* h. *bolgár*. | 56. l. f. 6. sor: *Psalterium Sluck* h. *Psalt. Sluck*. | 66. l. f. 5. s.: ág. ev. után betoldandó: szláv. | 71. l. f. 20. s.: *Psalterium Sluckban* h. *Psalt. Sluck*-ban. | 77. l. f. 24. s.: *Assemanis* h. *Assemani*. | 176. l. a. 11. s.: *dolgo* h. *dolgot*. | 178. l. a. 9. s.: *szakályos* h. *szabályos*. | 304. l. a. 14. s.: ugyanitt; értsd *Psalt. Sin*. | 307. l. f. 8. sor: russkago után kimaradt: *jazyka*. | 312. 324, 330, 407, 422, 437, 439. lapokon *Raiin* helyett olvass: *Raiina*. | 316. lapon HABDELICH a szlovén források közt van felsorolva; helyesen: kajhorvát író. | 317. l.: III. h. IV. | 321. l. a. 14. s.: *ereklye* törlendő. | 323. lapon a Közkeletű czím előtt kimaradt az *a*). | 328. l. a. 20. sor: *dska* után) zárójegy kell. | 341. l. f. 15. s.: MIKL. előtt kimaradt a (zárjegy. | 341. l. f. 5. s.: *dorōng* h. *dorong*. | 399. l. a. 17—18. s.: *garat*: *alveus* a *garat*-tal és nem a *garád*-dal függ össze. | 400. l. f. 19. s.: *sud u*, h. *sud, u*. | 400. l. f. 20. s.: a XVI. előtt kimaradt a (zárjegy. | 405. l. al. 1., 2. s.: Egy óbolg. **grblica*-t *grlica*-nak kell olvasni. | 417. l. al. 17. s. *klepati* h. *klepati*. | 417. l. al. 7. s. *zaklepati* h. *zaklepati* | 419. l. 13. s.: *paзрк* h. *paзрк*. | 426. l. f. 5. s.: 197 után kimaradt a) zárjegy. | 428. l. a. 5. s.: *lncz* h. *láncz*. | 429. l. f. 11. s.: járatos után kimaradt a) zárjegy. | 445. l. az or. *voloch* értelmezésére v. ö. Honf. kútfői 377. s. köv. l. | 447. l. a 14—15. sorban az van mondva, hogy az *olasz* szó régi emlékeinkben «francziát» is jelent; téves állítás (v. ö. NyK. XXXIII. 282. l.).

XXXIII. 66. l. f. 20. s.: *obolg*. h. *obolg*. | 76. l. a. 1. s.: *KopitaB* h. *Kopitar*. | 84. l. a. 4. s.: *Raiina* előtt az *a* törlendő. | 90. l. f. 14. s.: *Lazu* h. *Lazii*. | 164. l. f. 10. s. *gemissen* helyesen *gyümlöcsény* v. ö. Okl. szót. | 178. l. a. 4. s.: «tárgyalásánál» után kimaradt a) zárjegy. | 185. l. A *dió, disznó, de* szavakban a *gy*-s szókezdet az eredeti | 189. l. f. 5. sor: Gyárfás nyitrai püspökre v. ö. NyK. XXXIII. 345. l. | 190. l. a. 12. s.: *Froa* név helyes magyarázatát lásd NyK. XXXIII. 342. | 190. l. a. 7. s.: *gyömbör* h. *gyömbér* | 192. l. a. 8. s.: v. ö. *aczél, czet* törlendő. | 194. l. f. 3. s.: *Zaarberin, baach* helyes magyarázatát lásd NyK. XXXIV. 134, 135. | 206. l. f. 12. s.: *paradižom* törlendő | 279. l. f. 17. s.: *Gyalán* helyes értelmezését l. *Kilianus* szónál | 280. l. f. 26. sor: *Venczel* h. olvasd *Vincze*, s v. ö. NyK. XXXIII. 196, 303, XXXIV. 50. l. | 290. l. a. 5—6. s.: *Wazil* nem német név, v. ö. NyK. XXXIII. 332. | 298. l. *Szella, Sele* helyes magyarázatát lásd NyK. XXXIII. 329. | 307. l. f. 11. sor: Rječn. után kimaradt a) zárójegy | 325. l. f. 4—5. sor: *Pousa* a *Pausa* név újabb alakja, v. ö. NyK. XXXIV.

140. l. | 328. l. a. 3. s.: *Széköly* h. *Széköl* | 346. l. a. 10. s.: *pénzei* elől kimaradt «a királynak» | 352. lapon a *Wazil* szót határozottan szláv eredetűnek tartom, v. ö. NyK. XXXIII. 332. | 372. l. f. 2. s.: *V. ö. Komp* törlendő.

XXXIV. 12. l. a. 14—10. s.: *gurcu*, *gurk* nem *Györke*, hanem *Györök*. | 25. l. a. 8. s.: *Csmèd* h. *Cosmèd*. | 26. l. f. 16. s.: *Vanzon* h. *Vanzoni*. | 38. l. f. 10. s.: *michiaeli* h. *michaeli*. | 50. l. f. 1. s.: a ? törlendő. | 50. l. a. 12. s.: JIREČ. előtt kimaradt a (zárjegy. | 54. l. a. 10. s.: *olaszhan* h. *olaszban*. | 176. l. a. 11. s.: *kíjevi* h. *Kíjevi*. | 187. l. f. 4. s.: *arkangeo* h. *arkangyeo*. | 209. l. a. 3. s.: stb. után kimaradt a) zárjegy. | 211. l. f. 5. s.: *jeretikъ* h. *jere-tikъ*. | 215. l. f. 19. s.: *tudjuk* után kimaradt a *határozottan*. | 280. l. f. 8. s.: *Meszopusztni* h. *meszopusztni* | 301. l. a. 11. s.: *mübeo* h. *müben* | 309. l. a. 6. s.: *1253* h. *1256*. | 309. l. a. 5. s.: *Kristuty*, *hrist vt* h. *Kristuth*, *kyrist vt* | 338. l. a. 5. s.: *pri neseny* h. *prineseny*.

MELICH JÁNOS.